

Trebnicul lui Petru Movilă – o contribuție marcantă la dezvoltarea *Molitfelnicului ortodox*

Teofil Ștefan Grosu

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Abstract: The Trebnic that metropolitan Petru Movilă published in 1646 stands for a crucial point in the history of the Orthodox euchologion. Even if the great clergyman is still considered nowadays a controversial figure due to his attachment for the Occidental theology, the methods he employed, his commitment to the Orthodoxy is by any means unquestionable. In a 17th century dominated by a great deal of doctrinal controversies that were determined by an excessive protestant and Catholic proselytism within the Orthodox peoples, Petru Movilă was unequalled at managing to enforce Orthodox resistance and counterbalance the Uniates forcible movements meant to corrupt the Ukrainian Church. For the first time in the history of Eastern euchologion, Petru Movilă's Trebnic employs Western sources like the *Rituale Romanum* of 1614, belonging to Pope Paul V. There is still an accurate limit to draw when referring to the specific influences this Western work has. The Kievan metropolitan borrowed from the Occidental rite those specific prayers he considered useful for the new realities of the Orthodox world, but had that keenness of judgement to avoid the Roman-Catholic doctrinal errors. Though the Trebnic was initially highly prudently received, many of these arrangements were in time adopted within the whole Orthodox world and even in the Greek editions some influence could be detected.

Keywords: Trebnic, Petru Movilă, Greek editions.

1. Personalitatea și activitatea liturgică a sfântului Petru Movilă

Petru Movilă este personalitatea cea mai complexă din secolul al XVII-lea¹. Influența sa este colosală și se resimte asupra întregii evoluții viitoare a *Molitfelnicului* în toate tradițiile liturgice ortodoxe. În același timp, el este cel mai controversat personaj din istoria Bisericii pentru reforma sa liturgică în sânul Bisericii rutene de sub stăpânirea polonă (Florovsky 1979, p. 72). Se trăgea din familia Movilă, familie domnitoare în țările române. Se naște în anul 1596. Își petrece tinerețea în Polonia, datorită situației incerte din Principate. Se călugărește în anul 1627 în Marea Lavră a Peșterilor din Kiev și la scurt timp ajunge arhimandrit al acestei mănăstiri și, mai apoi, în anul 1632, în urma ajutorului acordat alegerii noului rege al Poloniei, este ales și uns mitropolit al Kievului, restabilind și ridicând mitropolia kieviană la un

¹ Vezi lucrările Charipova, 2002, 439-458; Thomson, 1993, 67-119; Nemeș, 1968, 365-388; Panaitescu, 1996, 1-154.

statut și o importanță foarte mare în epocă. Un moment semnificativ în reforma inițiată de mitropolit este înființarea colegiului de la Kiev, în anul 1631². A fost supranumit *omul mai multor lumi* datorită influențelor primite din tradiția apuseană (Sevcenko 1984, p. 8). El a format colegiul pe sistemă apuseană, unde limba de predare era latina. De asemenea, va prelua numeroase idei de sorginte apuseană pentru majoritatea cărților publicate³.

Unii teologi ruși, printre care G. Florovsky, vorbesc de un *pseudomorphosis*⁴ și de un așa numit *cryptoromanism*⁵, care ar fi stat la baza reformei lui Petru Movilă. După părerea aceluiași teolog, Petru Movilă a fost un avid occidentalizator (Florovsky 1979, p. 65), care era pregătit să accepte ceea ce găsea în Biserica Romană ca tradițional și ortodox, ceea ce era un nonsens (Florovsky 1979, p. 66). Această prezentare foarte sumbră a lui Petru Movilă a stârnit numeroase reacții, care au reabilitat imaginea renumitului prelat. De pildă F.J. Thomson merge pe ideea că persoana mitropolitului Movilă trebuie înțeleasă în perspectiva epocii în care și-a desfășurat activitatea, o perioadă foarte grea pentru Biserica Ortodoxă, prilej cu care își putea pierde identitatea în fața presiunilor din partea bisericii uniaste. O reformă liturgică era singura care putea salva situația pentru Biserica ortodoxă (Thomson 1993, p. 80). Chiar G. Florovsky recunoaște importanța enormă pe care a avut-o Petru Movilă: „o întregă epocă din istoria Bisericii Ruse îi poartă numele: epoca lui Movilă” (Florovsky 1979, p. 64). I se recunoaște meritul de a restabili pentru ortodoxie statutul legal și de a fi recuperat un număr mare de locașuri sfinte (Meyendorff 1985, p. 105). Unii autori nu se rețin în a-l considera pe mitropolitul kievian „noul Vladimir” (Charipova 2002, p. 448), căci, asemenea aceluia, a reconstruit marea catedrală Sfânta Sofia din Kiev, un simbol al tradiției Rusiei kievene⁶. Acuzele privind renunțarea la ortodoxie aruncate asupra mitropolitului sunt lipsite de fundament, deoarece „nu există nici o dovadă că ar fi acceptat unirea cu autoritatea papală, iar dacă a intrat în negocieri cu papa a fost în felul unui adevărat mărturisitor al tradiției bizantine” (Graham 1955, p. 352). Dimpotrivă, se consideră că a restabilit ortodoxia în multe din mănăstirile ortodoxe, care, aflate sub persecuțiile uniaților, au devenit neortodoxe în ritual (Graham 1955, p. 349).

² Pentru mai multe informații referitoare la viața mitropolitului Petru Movilă a se vedea *Istoria Bisericii Române*, I-II, 1957-1958, 5 ș.u.

³ Vezi Charipova 2006; această autoare face un inventar foarte amănunțit al cărților găsite în biblioteca personală a mitropolitului kievian și se ajunge la concluzia că majoritatea erau tratate de teologie apuseană (vezi capitolul *Latin books are readily available: Mohyla's private library*, p. 65 ș.u.).

⁴ Autorul este foarte dur și se exprimă în acești termeni „el a adus ortodoxia la ceea ce poate fi numit în limba latină *pseudomorphosis*, a reconstruit Biserica pe un edificiu străin, pe ruine; toxina internă inițiată de Movilă a fost mai periculoasă decât Uniația” (vezi Florovsky 1979, p. 72).

⁵ Florovsky 1979, p. 72: *cryptoromanismul a pătruns în liniște și imperceptibil și nu i s-a arătat nici o opoziție*.

⁶ Inscripția de pe frontispiciul bisericii este o mărturie peste veacuri privind marea realizare a mitropolitului vezi Charipova 2002, p. 443.

Reforma liturgică a mitropolitului Petru Movilă începe cu stabilirea unei norme după care erau obligați să se conducă toți clericii sau pretendenții la hirotonie. Se stipulau reguli stricte pentru candidații la hirotonie, aceștia erau supuși unui program pregătitor ce consta în învățarea corectă a dogmelor Bisericii și a practicii cultice (Meyendorff 1985, p. 106). Pasul următor consta în oprirea tipăririi cărților liturgice fără o cenzură foarte dură. Mitropolitul a voit să obțină dreptul de cenzură asupra tuturor publicațiilor, lucru pe care nu l-a reușit. Foarte multe dintre cărțile cultice conțineau greșeli mari de ordin liturgic, ceea ce afecta și puritatea dogmei ecleziale. Se poate înțelege, în această privință, măsura foarte dură a lui Movilă de a condamna *Trebnicul de la Lvov*, apărut în anul 1638, ca fiind eretic⁷. În ceea ce privește lucrările publicate de Movilă, șirul acestora începe cu tipărirea *Liturghierului*, care, în final, a cunoscut nu mai puțin de patru reeditări⁸ (1629, 1637, 1638 și 1639). *Slujebnicul din 1639* este reprezentativ, fiind cea mai completă ediție tipărită vreodată în Ortodoxie (Meyendorff 1985, 106). El cuprindea alături de rânduiala celor trei Liturghii și o serie de litanii foarte întinse, precum și o mare parte de servicii ocazionale. Se resimțeau în rânduieli influențe grecești, rusești dar și latine⁹. Superioritatea acestor ediții constă nu atât în numărul mare de rânduieli, cât mai ales în numeroasele *rubrici explicative*¹⁰, ceea ce era, evident, o noutate în toată Ortodoxia. Aceste ediții anunțau tipărirea monumentalei lucrări *Trebnicul*. În afară de Liturghier, vor apărea lucrări cu caracter doctrinar și canonic: *Mărturisirea Ortodoxă* (1642), *Litbos* (1644), *Micul Catehism* (1645), *Nomocanonul* (1629).

L. Charipova vede în succesiunea aceasta de patru cărți, Nomocanon, Leiturghiarion, Catehism și Evhologhion, o linie complementară a unui veritabil proiect menit la uniformizarea și sistematizarea legislativă, liturgică și dogmatică a Bisericii Ortodoxe (Charipova 2006, p. 45). Acestea atingeau și numeroase probleme liturgice. În aceste tipăriri se resimte influența apuseană. În opinia lui P. Meyendorff, Petru Movilă doar împrumută structura (Meyendorff 1985, p. 101) de tip latin. Suntem de acord cu teologul Jugie în a afirma că mitropolitul „a împrumutat de la latini ideile și metodele care i se păreau drepte și utile” (DTC, col. 2065).

2. Trebnicul din 1646

Marea realizare liturgică a lui Movilă rămâne *Trebnicul* publicat în Kiev în 1646. Despre această lucrare a mitropolitului s-au scris foarte multe studii¹¹, care evidențiază importanța acestui monument liturgic pentru istoria Molitfelnicului sau, dimpotrivă, aduc numeroase reproșuri în legătură cu sursele folosite. Titlul extins al acestui Trebnic este acesta: *Evhologhion sau Molitvoslov sau Trebnik, care conține diferite*

⁷ Pentru mai multe amănunte vezi articolul lui Picot 1896, p. 112.

⁸ O descriere a acestora se găsește la J. Jugie, *Pierre Moghila*, în DTC, col. 2067.

⁹ Era prezent acel ritual *Passio* preluat din tradiția romano-catolică.

¹⁰ A se vedea Raes 1942, p. 96-98.

¹¹ Vezi Wenger 1956, p. 477-499; Dupuy 1990, p. 50-75; Shimoniak 1965; Erikson 1984-1985, p. 68-86; Wenger 1954, p. 144-175; Raes 1935, p. 375-376; L'Hullier 1980, p. 75-82.

rânduieii bisericești pentru folosința preoților transmise de la început de către sfinții Apostoli, apoi prin sfinții părinți purtători de Dumnezeu în diferite veacuri, și acum cu binecuvântarea și la porunca prea înaltului la Dumnezeu și prea cinstitului domn Petru Moghila, mitropolit de Kiev. Editat în sfânta, marea și făcătoarea de minuni Lavră a Peșterilor, Kiev, în anul de la nașterea lui Hristos 1646, în a 16 a zi a lunii lui Decembrie (Picot 1896, p. 147).

Volumul era dispus în trei părți: I – 946 de pagini, II – 263 de pagini și III – 430 de pagini. Aceste trei părți însumau împreună 1529 de pagini. Cartea mai cuprindea și un apendice. Foarte mulți cercetători sunt de părere că acest Molitfelnic nu este exclusiv opera mitropolitului, ci este o lucrare colectivă. A fost scris sub supravegherea lui Movilă (Graham 1955, p. 354). Motivul scrierii acestei lucrări este cel precizat anterior, și anume nevoia stringentă pentru o reformă liturgică în contextul pluralist din Biserica ruteană. O reformă era necesară, constată P. Meyendorff, nu numai din cauza unor numeroase abuzuri liturgice, ci și datorită pericolului iminent de trecere la uniatism (Meyendorff 1985, p. 107). Această carte se voia un răspuns pe măsură la numeroasele acuzații ale lui Cassian Sakoviki, care în lucrarea *Perspektiva* acuza Biserica ortodoxă printre altele că nu are o teologie sacramentală explicită. Preoții ortodocși erau acuzați și de faptul că nu cunoșteau materia și forma sacramentelor, le celebrau fără un scop bine precizat (Meyendorff 1985, p. 106).

3. Sursele Trebnicului lui Petru Movilă

Lucrarea este un *compozițit* (Florovsky 1979, p. 303). Movilă utilizează toate sursele pe care le găsește adecvate proiectului său liturgic. În urma unor cercetări exhaustive asupra surselor folosite în Trebnicul movilean, s-au descoperit următoarele influențe: *manuscrisele slave, trebnicele din tradiția slavă sudică*¹² (Cetinie, Gorazd, Venezia, Milesev, Târgoviște), *trebnicele rutene anterioare* (Stratyn - 1606, Ostrog - 1606), *Rituale Romanum*¹³ al papei Paul al V-lea, tipărit în Roma în anul 1614 și *versiunea ilirică* a operei, *Rituale Romanum*, realizată de Bartolomeu Kasic la Roma în 1640¹⁴. După unele informații recente, se pare că s-a folosit și *manuscrisul liturgic al episcopului Iov Boretsky* (Charipova 2006, p. 75). Movilă se inspiră din cărțile grecești pentru a justifica scoaterea unor piese rusești precum *ritualul împărtășirii cu aghiazmă*, care era necunoscut acestei tradiții. Atunci când găsește ceva care nu se găsea în izvoarele grecești, el justifică pe larg această opțiune (Meyendorff 1985, p. 111). În Trebnic apare rugăciunea de 40 de zile a femeii lehuze. Această rânduială nu se găsea în Molitfelnicile slavone. Singura sursă era tradiția greacă (Cornescu 1961, p. 576). În Trebnic, marele prelat a adăugat alte 50 de piese noi liturgice și a rescris, combinând și extinzând multe altele mai vechi (Meyendorff 1985, p. 111). Dintre

¹² Nu se știe precis în ce măsură s-au utilizat.

¹³ Vezi ediția critică *Rituale Romanum. Editio Princeps (1614)*, 2004, 9-442.

¹⁴ *Ritual Rimski*, 1640, p. 73-350 ș.u.; se pare că această lucrare a folosit-o în mod deosebit Petru Movilă.

aceste piese noi, unele chiar sunt creații proprii, originale, pe care le-a compus pentru pentru nevoile de atunci ale credincioșilor. De asemenea apar 37 de servicii religioase care nu se găseau deloc în Evhologhionul grecesc. Dar cel mai mult se observă sursele apusene din acel *Rituale Romanum*. Sunt preluate unele părți din rugăciunile din ritul roman, iar, pe alocuri, unele rânduieli sunt copiate ad litteram (Meyendorff 1985, p. 110).

4. Conținutul lucrării

Semnificativă este prefața *Trebnicului*, în care mitropolitul Movilă dezvoltă o serie de idei ale crezului său liturgic. În prima parte dă un răspuns aprig la numeroasele acuzații ce veneau din partea romano-catolicilor sau a uniților.

„Cunoscând în chip desăvârșit că Mântuitorul nostru Iisus Hristos îmi va cere socoteală pentru turma încredințată în grija mea și știind bine că dușmanii noștri, frații mincinoși ai Sfintei Ortodoxii, în chip cumplit și cu tărie acuză Ortodoxia de numeroase păcate și greșeli, fără de rușine numind pe clericii noștri inculți și neștiutori și incapabili în săvârșirea dumnezeieștilor Taine și a altor rânduieli sfinte, și afirmând că Ortodoxia Rusă a căzut în erezie și nu cunoaște nici numărul, nici forma, materia, scopul, nici ordinea dumnezeieștilor Taine, și nu sunt în măsură să le explice și nu le săvârșesc uniform, de aceea eu, lucrând cu toată puterea dăruită mie de Hristos, m-am angajat să eliberez clerul Sfintei Biserici Rusești de o asemenea grijă” (*Trebnik*, 1988, p. 5-6).

Dă un răspuns la aceste acuzații, subliniind faptul că săvârșirea uneori incorectă a sfințelor slujbe nu împiedică eficacitatea lor:

„Dacă oricare dintre dușmanii noștri arată unele greșeli în *Trebnicile* tipărite în Lvov, Striatin, Ostrog și Vâlna, acestora li se va da răspunsul următor: chiar dacă există unele erori sau mici greșeli în aceste *Trebnice*, ele în nici un fel nu afectează mântuirea noastră, pentru că ele nu schimbă nici numărul, nici puterea, nici materia, nici forma, nici eficacitatea sfințelor Taine, ele nu concordă doar în săvârșirea unor slujbe probabil pentru simplu fapt că urmează vechile practici. În plus, greșelile apar în aceste *Trebnice*, în parte din cauza neștiinței și obrăzniciei unor corectori, într-o oarecare măsură din lipsa de grijă a unor copiiști, și în mod special de la lipsa de cunoștințe necesare în privința acestor lucruri printre păstorii ortodocși ai Bisericii Rusești atunci când ei au lucrat la corectarea și publicarea acestor cărți. Pentru că ei nu s-au uitat atât de mult în ce constă materia sau forma Tainelor, ci, după cum erau tradițiile lor (locale), au eliminat mult din ceea ce era de trebuință și au adăugat ceea ce nu era” (*Trebnik*, 1988, p. 6-7).

În continuare, Movilă face un scurt expozeu, evidențind noutățile publicației:

„În această carte, iubite cititorule, vei găsi modul corect de a săvârși cele șapte Taine ale Bisericii, încredințate Sfintei Bisericii Ortodoxe sobornicești de Hristos Domnul prin sfinții apostoli, luată de către mine din Evhologiile grecești și din vechile manuscrise ale Trebnicilor slavone. În această carte vei afla de asemenea o învățătură pertinentă despre ceea ce este Taina, în ce constă puterea și lucrarea fiecărei Taine, despre ce pregătire este necesară înaintea săvârșirii lor, cu ce grijă și respect trebuie să îndeplinești, despre modul de a învăța poporul lui Dumnezeu astfel încât să se poată apropia cu vrednicie de primirea Sfințelor Taine, și despre cum trebuie acționat în unele cazuri excepționale ce pot apărea. Ai în această carte slujba de sfințirea a casei și fiecare rânduială pentru diferite rugăciuni și Tedeumuri, și ai o învățătură pertinentă despre întreaga rânduială bisericească. Vei descoperi aici modul cum să întărești pe copiii ortodocși ai Bisericii în a și lucra propria lor mântuire, cum să răspunzi calomniatorilor și acuzatorilor despre articolele credinței ortodoxe. În final, vei descoperi unitatea de bază a tuturor dumnezeieștilor Taine, care sunt săvârșite în toate Bisericile!” (*Trebnik*, 1988, p. 8).

Trebnicul are trei părți care au următorul cuprins:

I. Prima parte dispune de *o introducere și 42 de secțiuni* în care se prezintă rânduiala celor șapte Sfinte Taine ale Bisericii și serviciile bisericești cu un rol important în viața creștinului ortodox, de la naștere până la moarte. Fiecare sfântă Taină sau serviciu mai important era precedat de o secțiune explicativă. Unele secțiuni sunt atât de întinse, încât ajung până la 50 de pagini. Aceste secțiuni au trei părți. În prima parte se explică înțelesul tainei în general și a fiecărei părți componente din cadrul rânduiei de slujbă, precum și toate cele necesare pentru o săvârșire corectă (timpul, locul și lucrurile de trebuință). Se discută și despre atitudinea interioară sau exterioară a preotului slujitor. A doua parte este cazuistică și discută posibilele probleme ce pot apărea în timpul slujirii și se oferă o serie de soluții în acest sens. Secțiunea a treia este de tip pastoral și cuprinde îndrumări precise privind modul în care preotul trebuie să explice slujba parohienilor săi și cum să facă față la unele înțelegeri ritualistice greșite în rândul creștinilor.

II. A doua parte este formată din *60 de piese liturgice* cuprinzând serviciile pentru binecuvântarea diverselor obiecte din Biserică și din casă.

III. A treia parte are 44 de rânduieli, adunând numeroase servicii liturgice pentru uzul general, precum și Tedeumuri și diverse rugăciuni. Cele trei părți sunt precedate de un *Apendix* care conține o serie de formulare tip, pentru a folosi preotului la evidența botezurilor, a căsătoriilor, a persoanelor vii și a celor decedate (Meyendorff 1985, p. 109). Textul serviciilor bisericești conține diferite rubrici detaliate arătând cum trebuie a se săvârși fiecare în parte și instrucțiuni speciale pentru slujitor pentru cazuri speciale de slujire, spre exemplu atunci când era nevoie să săvârșească ritul respectiv în compania mai multor preoți sau chiar a episcopului.

Acest Trebnic este unic prin structură, claritate și exhaustivitate; nu există termen de comparație între el și vreunul din Trebnicile anterioare (Raes 1935, p. 375-376). Un lucru foarte important în privința cuprinsului îl formează oferirea unor explicații despre influențele preluate din ritualul apusean. Se va face o categorisire a acestora cu trimiteri, pe cât este cu putință, la textul sursă. Influența ritului roman se resimte în următoarele rânduieli:

1. Prezentarea *teologiei sacramentale apusene* în forma post-tridentină. Apar pentru prima dată într-o carte de cult noțiuni precum: materie, formă și scop. Când lipsea vreunul dintre acestea în cadrul săvârșirii vreunui serviciu religios, atunci taina în sine nu mai exista, iar preotul săvârșea păcat de moarte (Meyendorff 1985, p. 111). În cadrul rânduielii fiecărei sfinte Taine erau prezentate materia, forma și intenția săvârșitorului (DTC, col. 1671 ș.u.).

2. În cadrul slujbei *Sfintei Liturghii*, soluția găsită de Movilă pentru a lămuri momentul sfințirii Sfințelor Daruri este de origine romană. Bazându-se pe omilia Sfântului Ioan Gură de Aur „la trădarea lui Iuda” (PG, 49, p. 380), mitropolitul era de părere că actul sfințirii avea loc la cuvintele de instituire: „*Luați mâncați (...). Beți dintru acesta (...)*”.

3. *Taina căsătoriei*. Dorind să explice care este materia acestei sfinte Taine, anume consimțământul celor doi tineri, mitropolitul introduce pentru prima dată *întrebarea de consimțământ* în cadrul rânduielii de slujbă (Pruteanu 2010, p. 38). De asemenea, se elimină din cadrul oficiului liturgic întreita procesiune care consta în înconjurarea sfintei mese în timpul cântării celor trei tropare „*Isaie dăntuiește (...)*” etc., iar la binecuvântarea paharului se rostea altă formulă: „*Binecuvîntează Doamne pe aceștia pe care i-ai încununat*” (Meyendorff 1985, p. 111).

4. *Sfântul Maslu*. Voind să contracareze practica greacă abuzivă de a se acorda această taină și persoanelor sănătoase înainte de împărtășire, mitropolitul preia din tradiția apuseană ideea *extrema unctio*, adică beneficiarul acestei taine era doar adultul botezat, care suferea de o boală foarte grea (DTC, col. 2068). Introduce chiar o slujbă prescurtată a Sfântului Maslu săvârșită de un singur preot în cazuri excepționale, atunci când bolnavul era pe moarte (*Trebnik*, 1988, p. 475). Rânduiala era foarte scurtă cuprinzând: un apostol, o evanghelie, o rugăciune și binecuvântarea finală (Pruteanu 2010, p. 240).

5. În cadrul *sposedaniei* se așază formula de dezlegare în formă latină și se introduce ideea unei satisfacții în timp a păcatului iertat (DTC, col. 2068) pentru validitatea tainei. În limba latină acea formulă de dezlegare apare astfel „*Dominus noster Iesus Christus te absolvat et ego auctoritate Ipsius (...) te absolvo ab omnibus censuris et peccatis în nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*” („Domnul nostru Iisus Hristos să te dezlege și eu, prin autoritatea (puterea) primită de la El, te dezleg de toată judecata și de toate păcatele în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”) (*Rituale Romanum*, p. 52). Se observă că această formulă seamănă izbitor cu cea pe care o avem astăzi în cult. La români a fost preluată prin intermediar moscovit.

6. *Rânduiala primirii la ortodoxie*. Mitropolitul introduce în Trebnic un rit inedit în Ortodoxie de trecere a neortodocșilor la dreapta credință. Nu exista un formular clar și complet în această privință, nici în tradiția slavă¹⁵, nici în cea greacă¹⁶. Se simțea lipsa unei uniformități liturgice în acest sens. În mare parte formulele de adeziune la ortodoxie seamănă cu cele din cărțile romano-catolice de primire a protestanților. Acest rit, deși se pliază pe formularele apusene, are și un caracter original. Rânduiala primirii la ortodoxie ocupă în cadrul lucrării nu mai puțin de 150 de pagini (Wenger 1956, p. 76 ș.u.). Ea urmează imediat după slujba Botezului și a Mirungerii. Mitropolitul Petru Movilă face o categorisire a celor ce doreau să vină la credința ortodoxă în felul următor: a. *necreștinii și socinienii*; b. *protestanții*; c. *romano-catolicii, uniații și apostatații*. Primii erau primiți prin Botez și Mirungere. Protestanților li se prevedea Mirungerea, iar celor din ultima categorie li se cerea o mărturisire de credință și o mărturisire sinceră a păcatelor. Prelatul kievian mergea pe o idee de sorginte apuseană despre indelebilitatea Botezului și a Mirungerii, adică aceste peceți duhovnicești ale celor două taine rămân veșnic imprimare pe sufletul creștinului (Meyendorff 1985, p. 111).

7. *Alte rânduieli liturgice*. Dintre acestea se pot menționa următoarele: o rânduială deosebită la rugăciunea *când leapădă femeia*, un rit nou la sfințirea Bisericii, binecuvântarea clopotelor, ritul viaticum¹⁷, slujba numită în latină *ordo comendationis animae*¹⁸. În pofida acestor influențe romane nu se pot aduce acuze de erezie, pentru că, deși corpuscul de rugăciuni conține unele formulări din tradiția occidentală, totuși mitropolitul a avut dreapta socoteală de a ști unde să se oprească, neprimind și învățăturile de credință romano-catolice.

5. Importanța Trebnicului movilean

Importanța acestui Trebnic trebuie văzută prin prisma influențelor pe care le-a avut asupra întregii tradiții liturgice rusești. Prima mare realizare este oferirea unei uniformități de slujire liturgică în Biserica rusească. În această privință, Graham constată în contextul opririi prozelitismului uniat de prin mănăstirile din Kiev că „*Moghilă a restaurat puritatea ritualului ortodox*” (Graham 1955, p. 343). Era un veritabil *manual de teologie* dogmatică, liturgică și pastorală, care era oricând la îndemâna preotului ce putea găsi rezolvări la toate nevoile pastorale (Meyendorff 1985, p. 110). A servit ca model pentru viitoarele ediții ale Trebnicului din Ucraina și din Rusia atât la ortodocși, cât și la uniați (Raes 1935, p. 361). Deși la început reticentă în privința Trebnicului movilean, Biserica rusă îl va adopta pentru uzul preoților în anul 1757, după ce în prealabil l-a supus la câteva mici retușuri (DTC, col. 2067). A

¹⁵ În tradiția moscovită pătrunsese obiceiul, mai ales după 1620, de a fi rebotezați toți neortodocșii.

¹⁶ Era încă în uz formularul patriarhului Metodie, care într-o oarecare măsură nu mai putea fi utilizat în noile împrejurări istorice.

¹⁷ O slujbă din ritul latin la binecuvântarea hranei care se consuma în tipul unei zile.

¹⁸ Această slujbă se numește „la despărțirea sufletului de trup”, vezi Florovsky 1979, p. 71.

influențat până și tradiția greacă care a preluat, de pildă, rânduiala sfințirii icoanelor, un obicei străin de practica liturgică bizantină¹⁹.

Bibliografie

- Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-septième siècle* par Emile Legrand, tome IV, Libraires des Archives Nationales et de la Société de l'École des Chartes, Paris, 1896.
- Charipova 2006: Liudmila V. Charipova, *Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632-1780*, Manchester University Press, Manchester, 2006.
- Charipova 2002: Liudmila V. Charipova, *Peter Mohyla and St. Vladimir: Is There a Symbolic Link*, în *The Slavonic and East European Review*, LXXX, 2002, 3, p. 439-458.
- Cornescu 1961: C. Cornescu, *Rânduiala Botezului în diferite molitfelnice slave și românești folosite în Biserica Română*, în *Studii Teologice*, 1961, 9-10, p. 576.
- DTC = *Dictionnaire de théologie catholique*, contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leurs preuves et leur histoire (colectiv: A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann), X.2 (Messe-Mystique), Librairie Letouzey et Ane, Paris, 1929.
- Dupuy 1990: B. Dupuy, *Le dialogue Rutki-Moghila en vue de l'union des Ruthenes (1612-1647)*, în *Istina*, XXXV, 1990, 1, p. 50-75.
- Erikson 1984-1985: John Erikson, *Reception of the Non-Orthodox into the Orthodox Church*, în *Diakonia*, XIX, 1984-1985, 1-3, p. 68-86.
- Evhologhion to mega*, Veneția, 1691.
- Florovsky 1979: G. Florovsky, *Ways of Russian Theology*, V.1, in the Collected Works of Georges Florovsky, Emeritus Professor of Eastern Church History, Harvard University, Norland Publishing Company, Belmont, Massachusetts, 1979.
- Graham 1955: Hugh F. Graham, *Peter Mogila-Metropolitan of Kiev*, în *Russian Review*, XIV, 1955, 4, p. 345-356.
- Istoria Bisericii Române*, manual pentru Institutele teologice, în colaborare: Gheorghe Moisescu, Pr. Stefan Lupsa și Pr. Alexandru Filipașcu, București, vol. I, 1957, vol. II, 1958.
- L'Hullier 1980: Bishop Peter L'Hullier, *The Reception of Roman Catholics into Orthodoxy: Historical Variations and Norms*, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, XXIV, 1980, p. 75-82.
- Meyendorff 1985: P. Meyendorff, *The Liturgical Reforms of Peter Moghila. A New Look*, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, XXIX, 1985, 2, p. 101-114.
- Moghila 1988: Petru Moghila, *Trebnik*, Roma, 1988.
- Nemec 1968: Ludvik Nemeč, *The Rutenian Uniate Church in Its Historical Perspective*, în *Church History*, XXXVII, 1968, 4, p. 365-388.
- Panaiteescu 1996: Petre P. Panaiteescu, *Petru Movilă. Studii*, ediție îngrijită, posfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekeley, Editura Enciclopedică, București, 1996.

¹⁹ Vezi *Ritus der Ikonenweihe*, 1983, p. 7 ș.u.; în această carte sunt prezentate rugăciunile de sfințire a icoanelor în cele trei tradiții liturgice: slavă, greacă și latină. Textul este precedat de o semnificativă introducere în care se discută filologic și liturgic apariția acestor rânduieli; vezi și *Evhologhion to mega*, 1691, p. 466 (această rugăciune era săvârșită de arhieru).

- Pruteanu 2010a: pr. P. Pruteanu, *Slujba Sfântului Maslu: istorie și actualitate*, în *Altarul Reîntregirii*, II, 2010, p. 223-242.
- Pruteanu 2010b: pr. P. Pruteanu, *Studiu istorico-liturgic asupra slujbei cununiei*, în *Altarul Reîntregirii*, III, 2010, p. 17-46.
- Raes 1942: A. Raes, *Le Liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest*, în *Orientalia Christiana Periodica*, VIII, 1942, 1-2, p. 96-143.
- Raes 1935: A. Raes, *Le Rituel ruthène depuis l'Union de Brest*, în *Orientalia Christiana Periodica*, I, 1935, p. 361-392.
- Ritual Rimski*, Istomaccen Slovinski po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovçu od Druxbae Yesusovae Penintențiru Apostolskomu, v Rimu, 1640.
- Rituale Romanum*, Editio Princeps (1614), edizione anastatica, Introduzione e Appendice a cura di Manolo Sodi-Juan Javier Flores Arcas, presentazione di Achille M. Triacca, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2004.
- Ritus der Ikonenweibe*, Slavisches Institut München, Verlagsabteilung des Slavischen Insituts, München, 1983.
- Sevcenko 1984: I. Sevcenko, *The Many Worlds of Peter Mohyla*, în *Harvard University Studies*, VIII, 1984, p. 164-186.
- Shimoniak 1965: Wosyl Shimoniak, *The Reforms of Peter Moghila*, Markete University, Slavic Institute, Milwaukee, 1965.
- Thomson 1993: F.J. Thomson, *Peter Mohyla's Ecclesiastical Reforms and the Ukrainian Contribution to Russian Culture: A Critique of Georges Florovsky's Theory of the Pseudomorphosis of Orthodoxy*, în *Slavica Gandensia*, XX, 1993, p. 67-119.
- Wenger 1954: Antoine Wenger, *La reconciliation des herétiques dans l'Église russe. Le Trebnik de Pierre Moghila*, în *Revue des Études Byzantines*, XII, 1954, p. 477-499.
- Wenger 1956: Antoine Wenger, *Les influences du Rituel de Paul V sur le Trebnik de Pierre Moghila*, în *Mélanges en l'honneur de Monseigneur Michel Andrieu*, Revue de Sciences religieuses, Strassbourg, 1956.